

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
YEREVAN STATE UNIVERSITY

ԱՐԱԲԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

JOURNAL
OF
ARABIC STUDIES

№ 10

ISSN 1829-4510

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
YEREVAN YSU PRESS

2018

*Հրատարակվում է ԵՊՀ արևելագիտության
ֆակուլտետի գիտական խորհրդի որոշմամբ*

*Published by the decision of the scientific council of
the Oriental Studies Department, Yerevan State University*

Խմբագրական խորհուրդ

Editorial Board

Դավիթ Հովհաննիսյան – բ.գ.թ.,
պրոֆեսոր (նախագահ)
Մարգարիտա Խաչիկյան
բ.գ.դ., պրոֆեսոր
Ռուբեն Կարապետյան
պ.գ.դ., պրոֆեսոր
Արշակ Փոլադյան
պ.գ.դ., պրոֆեսոր
Գուրամ Չիկովանի
բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Վրաստան)
Սամվել Կարաբեկյան
բ.գ.թ., դոցենտ
Մուշեղ Ասատրյան
PhD (Կանադա)
Սոնա Տոնիկյան
բ.գ.թ., դոցենտ
Մարատ Յավրումյան
բ.գ.թ., դոցենտ
Հայկ Քոչարյան
պ.գ.թ., դոցենտ
Արայիկ Հարությունյան
պ.գ.թ.

Prof. David Hovhannisyanyan
(editor in chief)
Prof. Margarita Khachkanyan
Prof. Ruben Karapetyan
Prof. Arshak Poladyan
Prof. Guram Chikovani
(Georgia)
Dr. Samvel Karabekyan
Mushegh Asatryan, PhD
(Canada)
Dr. Sona Tonikyan
Dr. Marat Yavrumyan
Dr. Hayk Kocharyan
Dr. Arayik Harutyunyan

© Երևանի պետական համալսարան, 2018

© Yerevan State University, 2018

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Վարդան Ղափլանյան

ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ ԲՆԱԿՎՈՂ ԻՍԼԱՄԱԴԱՎԱՆ ԱԲԽԱԶԱԿԱՆ
ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ 1992
-1993 ԹԹ. ՎՐԱՅ-ԱԲԽԱԶԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ.....9-22

Գայանե Մկրտումյան

ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԵՎԱՃՈՒՄԸ ՕՄՍԱՐ ԻԲՆ ԱԼ-ԽԱՏՏԱԲ (634-644)
ԽԱԼԻՖԱՅԻ ՕՐՈՔ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԵՎ ՍՈՒՍՈՒԼՄԱՆԱԿԱՆ
ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ.....23-32

Արամայիս Գրիգորյան, Վարդան Ղափլանյան

ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ «ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԽՈՐՈՒԹՅԱՆ» ԴՈԿՏՐԻՆԻ
ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔՈՒՄ ԵՎ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ
ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ.....33-46

Արշակ Գևորգյան

1950-1960 ԹԹ. ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԻՇԽՈՂ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ
ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԲԵՔԹԱՇԻ ՍՈՒՖԻԱԿԱՆ
ՄԻԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ.....47-60

Աբու Ջաիդ Ալի Մուսա

«ՊԱՂԵՍՏԻՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԶՍԱԳՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ»
(«ՖԱԹՀ») ՍՏԵՂԾՈՒՄՆ ՈՒ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ.....61-75

Լուսինե Մկրտչյան

ԻՍՐԱՅԵԼԻ «ՎԵՐԱԴԱՐՁԻ ՄԱՍԻՆ» ՕՐԵՆՔԻ
ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ.....76-85

Գազիկ Համբարյան

ԿԱՏԱՐՅԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԸ ԵՎ ԱՄՆ-Ի

ՄԵՐՁԱՎՈՐԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՇԱՀԵՐԸ..... 86-95

Դավիթ Հովհաննիսյան, Արու Զաիր Այի Մուսա

ԻՍՐԱՅԵԼԱԲՆԱԿ ՊԱՂԵՍՏԻՆՅԻ ԱՐԱԲ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԻ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ ՊԱՂԵՍՏԻՆՅԱՆ

ՊԱՌԱԿՏՄԱՆ ԵՎ ԴՐԱ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ..... 96-113

Վահե Աղասարյան

ԹՈՒՐԲԻԱՅԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍԻՐԻԱՅՈՒՄ

ԵՎ ՔՐԴԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ..... 114-120

ԻՍԼԱՄԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Աննա Գևորգյան

ՄԵԿ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ, ՏԱՐԲԵՐ ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆՆԵՐ.

ԱԼԻ ԽԱՄԵՆԵԻԻ ԵՎ ՀԱՍԱՆ ՌՈՒՀԱՆԻԻ ՈՐՈՇ

ՏԱՐԱՋԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ..... 121-134

Շուշան Կյուրեղյան

ՆՈՐԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՈՐԱՐԱՐՆԵՐՆ ԸՍՏ ԻԲՆ ԱԼ-ՋԱՌԻԶԻ

«ԹԱԼԲԻՍ ԻԲԼԻՍ» ԱՇԽԱՏՈՒԹՅԱՆ..... 135-162

Տաթևիկ Մկրտչյան

ՆԱԿՆՆԱԼ-ԲԱԼՆԱԳ-Ի ՈՒՂԵՐՁ-ՆԱՄԱԿՆԵՐԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ԵՎ

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ԱՌԱՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ..... 163-176

Լևոն Պետրոսյան

ԵՐԵՎԱՆ ՔԱՂԱՔԻ ՄՉԿԻԹՆԵՐԸ

(ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ)..... 177-200

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Դավիթ Հովհաննիսյան

«ԱՐԱԲԸ» ՈՐՊԵՍ ԻՆՖՈՐՄԱՅԻՈՆ ՀՈՍՔԵՐԻ

ԱՂԱՊՏԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԻՔ..... 201-213

Լուսինե Տեր-Հովհաննիսյան

ԲԱՆՏԱՅԻՆ ԵՐԿԻ ԺԱՆՐՆ ՄԵՐՉԱՎՈՐԱՐԵՎԵԼՅԱՆ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ. «ՀԱՐՄԻԵ».....214-222

Ամայյա Գրիգորյան

ԵՐԳ ԵՐԳՈՑԻ ԵՐԲԱՅԱԿԱՆ ԲՆԱԳԻՐԸ ԵՎ ՀԱՅԵՐԵՆ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....223-234

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հասմիկ Երիցյան

ԱՐԱԲԵՐԵՆԻ ՃԳՆԱԺԱՍԸ

ԱՐԱԲԱԿԱՆ ՄԻԱՑՅԱԼ ԷՄԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ.....235-255

Զարուհի Խաչատրյան

ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԾԱԳՄԱՆ ՈՐՈՇ ՁԻԱՆՈՒՆՆԵՐ ԸՍՏ

ՊԱՐՄԿԵՐԵՆ «DO FARASNĀME. MANSUR O MANZUM»

ՁԻԱՄԱՏՅԱՆԻ.....256-270

Մերվաթ Գոմասա Արդուլլահ Օսման

ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ ԵՎ ԱՐԱԲԵՐԵՆՈՒՄ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ

ՀՈՒՆԱԿԱՆ ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....271-283

CONTENT

HISTORY

Vardan Ghaplanyan

THE FORMATION AND ACTIVITY OF THE MUSLIM ABKHAZIAN
COMMUNITY OF TURKEY DURING 1992-1993 GEORGIAN-
ABKHAZIAN WAR.....9-22

G.ayane Mkrtumyan

THE CONQUEST OF EGYPT DURING THE REIGN OF KHALIFA
OMAR IBN AL-KHATTAB IN CHRISTIAN AND MUSLIM
HISTORIOGRAPHY (634-644).....23-32

Aramayis Grigoryan, Vardan Ghaplanyan

THE IMPLEMENTATION OF TURKEY'S "STRATEGIC DEPTH"
DOCTRINE IN THE CONTEXT OF CONFLICT RESOLUTION
IN THE MIDDLE EAST AND SOUTH CAUCASUS.....33-46

Arshak Gevorgyan

REFLECTIONS AROUND THE INTERRELATIONS BETWEEN
THE TURKEY'S RULING (1950-1960) DEMOCRATIC PARTY
AND THE BEKTASHI SUFI ORDER.....47-60

Abu Zayd Ali Musa

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF "PALESTINIAN
NATIONAL LIBERAL MOVEMENT" (FATAH).....61-75

Lusine Mkrtchyan

LEGAL ASPECTS OF THE LAW OF RETURN.....76-85

Gagik Hambaryan

QATAR CRISIS AND MIDDLE EAST
INTERESTS OF THE USA.....86-95

Davit Hovhannisyan, Abu Zayd Ali Musa

ISRAELI PALESTINIAN ARAB POLITICAL LEADERS'
POSITION ON PALESTINIAN SPLIT AND IT'S REASONS.....96-113

Vahe Aghasaryan

THE POLITICS OF TURKEY IN SYRIA AND
THE KURDISH FACTOR.....114-120

ISLAMIC STUDIES

Anna Gevorgyan

ONE REVOLUTION, DIFFERENT REVOLUTIONARIES: SOME
TENSIONS BETWEEN THE PRESIDENT
ROUHANI AND AYATOLLAH KHAMENEI.....121-134

Shoushan Kyureghyan

THE INNOVATION AND THE INNOVATORS ACCORDING
TO 'IBN AL-JAWZĪ'S "TALBĪS IBLĪS".....135-162

Tatevik Mkrtchyan

DISCUSSION OF SOME STRUCTURAL AND CONTEXTUAL
PECULIARITIES OF 'ALI IBN ABĪ TĀLIB'S LETTERS
IN NAHĠ AL-BALĀĠA.....163-176

Levon Petrosyan

THE MOSQUES OF YEREVAN (HISTORICAL APPROACH).....177-200

LITIRATURE

Davit Hovhannisyan

"ADAB" AS THE ADAPTATION INSTRUMENT FOR
THE INFORMATION FLOW.....201-213

Lusine Ter-Hovhannisyan

THE "HABSIYAT" GENRE IN
PERSIAN LITERATURE.....214-222

Amalya Grigoryan

THE HEBREW TEXT AND THE ARMENIAN

TRANSLATIONS OF THE SONG OF SONGS 223-234

LINGUISTICS

Hasmik Yeritsyan

CRISIS OF ARABIC LANGUAGE IN

THE UNITED ARAB EMIRATES 235-255

Zaruhi Khachatryan

SOME ARABIC ORIGIN HORSE APPELLATIONS

ACCORDING TO PERSIAN LANGUAGE HORSE BOOK

«DO FARASNĀME. MANSUR O MANZUM» 256-270

Mervat Gomaa Abdullah Osman

THE GREEK LOANWORDS MUTUAL IN

ARABIC AND ARMENIAN 271-283

**ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՆՎԱՃՈՒՄԸ ՕՍԱՐ ԻԲՆ ԱԼ-ԽԱՏՏԱԲ (634-644)
ԽԱԼԻՖԱՅԻ ՕՐՈՔ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԵՎ ՄՈՒՍՈՒԼՄԱՆԱԿԱՆ
ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ**

*Գայանե Մկրտումյան
gmkrtumyan@ysu.am*

*Բանալի քառեր՝ Արաբական արշավանք, նվաճում սրի ուժով,
զինադադար, հաշտության պայմանագիր, ռազմատուգանք, կրոնական
հալածանք, գլխահարկի վճարում:*

Արաբական արշավանքները, որոնց ընթացքում 7-8-րդ դարերում Արաբական խալիֆայության տիրապետությունը հաստատվեց Ասիայի, Աֆրիկայի, Եվրոպայի երկրներում, տեղի են ունեցել մի քանի փուլերով: Առաջին փուլը սկսվել է 3 արդարադատ խալիֆաների իշխանության օրոք (632-656): Միրիայում տեղի ունեցած ռազմական հաջողություններից հետո արաբ զորահրամանատար Ամր իբն ալ-Ասը (մահ. 42/663) արշավեց դեպի Եգիպտոս: Երկու տարվա ընթացքում Բյուզանդական կայսրության այս կարևոր նահանգը գրավվեց և մտցվեց Խալիֆայության կազմի մեջ: Մուսուլմանական աղբյուրները ժլատ տեղեկություններ են հաղորդում այս արշավանքի մասին, իսկ հետազոտողների կարծիքով այդ արշավանքը ձեռնարկվել էր Խալիֆայության համար Եգիպտոսից հացահատիկ և մթերքներ հայթայթելու անհրաժեշտությամբ (Большаков 2002:104): Մուսուլման միջնադարյան պատմիչների երկերում բյուզանդական Եգիպտոսի վարչական ու ռազմական

գործիչները ներկայացված են Մուկաուկիսի անձի մեջ¹, մինչդեռ արաբական նվաճումների շրջանում Եգիպտոսի պատրիարքն էր Կյուրեղը (մահ.՝ 444):

Մուսուլմանական աղբյուրների հաղորդմամբ Ամրը մինչ արաբական արշավանքները արդեն եղել էր Եգիպտոսում և լավ գիտեր նրա տեղանքները (*Абд ал-Хакам, Зававание Египта: 74-75*): Ամրը, գրավելով Բուլրայս քաղաքը, պաշարեց Բաբալյունը և այն վերցրեց սրի ուժով: 9-րդ դարի պատմիչ Բալագուրին հիշատակում է, որ քաղաքի բնակչությունը պարտավորվեց արաբներին վճարել որպես գլխահարկ 2 դինար, իսկ հողատերերը՝ նաև որոշակի քանակով հացահատիկ, քացախ, մեղր: Նրանք պետք է արաբներին ապահովեին անհրաժեշտ հագուստով: Ամրը խոստացավ, որ քանի դեռ բնակչությունը հավատարիմ կմնա այս պայմաններին, արաբները չէին գերեվարի նրանց կանանց ու երեխաներին (*Al-Baladurī, Kitāb, 212*): Ըստ պատմիչի, Բաբալյունի կառավարիչը (հավանաբար Կյուրեղը) Ամրի հետ պայմանագիր կնքեց նաև Եգիպտոսի ողջ բնակչության անունից, և այս հանգամանքը հիմք է դարձել ենթադրելու, որ Եգիպտոսը նվաճվել է խաղաղ ճանապարհով: Բալագուրին հիշատակում է Մուհամմադ մարգարեի խոսքերը, որ եթե արաբները նվաճեին Եգիպտոսը, լավ վարվեին դպտիների հետ քանի որ վերջիններս ազգակից էին արաբներին (*Al-Baladurī, Kitāb, 216*): Իսկ 9-րդ դարի պատմագիր Աբդ ալ-Հաքամը գրում է, որ արաբները Բաբալյունի բնակիչներին առաջարկեցին իսլամ ընդունել, կամ էլ, մնալով իրենց կրոնին, գլխահարկ վճարել: Քաղաքի կառավարիչը (Կյուրեղը) արաբներին առաջարկեց ռազմատուգանք վերցնել, որն

¹ Մուկաուկիս-վերջինս նույնացվում էր 629թ. Մուհամմադի պատվիրակությանը Եթովպիայում ընդունած քրիստոնյա իշխանի հետ և նաև այն անձն էր, որն արաբական պատմական ավանդության մեջ հիշատակված է որպես դպտիների ու հույների ղեկավար Եգիպտոսի նվաճման ժամանակ:

ընդհանուր հաշվով կազմեց 15-20 հազար դինար (*Абдал-Хакам, Заваевание Египта 87*): Բյուզանդիայի կայսր Հերակլը (575-641), իմանալով այս մասին, Կյուրեղին զրկեց իր պաշտոնից և աքսորեց: Այս մասին հիշատակում է 7-րդ դարի քրիստոնյա պատմիչ Հավհան Նիկիոսկին: Մի կողմից քրիստոնեական աղբյուրները հիշատակում են, որ Ամրը գերեվարում, բանտարկում էր տեղի բնակիչներին, կրկնապատկում նրանց վրա դրված հարկերը, մյուս կողմից էլ բնակչությունը հատկապես ղպտիները հոգնել էին կրոնական հալածանքներից, ծանր հարկերից և հրաժարվում էին կովել արաբների դեմ (*Chronique de Niciou, 566*):

641թ. Հերակլի մահից հետո Բաբայունի բնակիչները Ամրի հետ պայմանագիր կնքեցին 2 դինարի չափով գլխահարկ վճարելու պայմանով, արաբները կարող էին կացարան ունենալ քաղաքում, երեք օրով հյուրընկալվել քաղաքի բնակիչների մոտ, քանի որ արաբներին էր պատկանում նրանց հողն ու ունեցվածքը: Արաբները հաշվեցին գլխահարկ վճարելու ենթակա ղպտի բնակիչների թիվը, որոնք ընդհանուր հաշվով, ամեն տարի պետք է վճարեին 12 միլիոն դինար: Ըստ Հովհան Նիկիոսկու, քաղաքը հանձնվեց 641թ. ռազմատուգանք վճարելու պայմանով և, որ քաղաքից հեռանա բյուզանդական կայսրը (*Chronique de Niciou, 567*): 9-րդ դարի պատմիչ Խալիֆա իբն Խայատը հաղորդում է, որ Բաբայունը գրավվել է սրի ուժով Ամրի կողմից, վկայակոչելով վերջինիս խոսքերը, թե Եգիպտոսի ոչ մի ղպտի իր հետ պայմանագիր չի կնքել և որ ինքը ինչպես ցանկանա, այնպես էլ կվարվի ղպտիների հետ (*Խալիֆ իբն Խայատ, Արաբ մատենագիրներ, 140*):

Բաբայունը գրավելուց հետո արաբները շարժվեցին դեպի Ալեքսանդրիա և մոտեցան նրա մատույցներին: Մուսուլման պատմիչները նշում են, որ ղպտի բնակչությունը օգնում էր արաբներին վերանորոգելու կամուրջներն ու ճանապարհները:

Երբ արաբները քաղաք մտան, այստեղից հեռացան 70 հազար հրեաներ, որոնց հետևեցին հույները: Բնակչությունը պարտավորվեց վճարել գլխահարկ և հողահարկ: Արդ ալ-Հաքամը նշում է, որ քաղաքը գրավել էր սրի ուժով, առանց պայմանագրի, ուստի Ալեքսանդրիայի բնակիչները չմտան հովանավորյալների (զիմմի) դասի մեջ (*Абд ал-Хакам, Завоевание Египта, 103*): Բալագուրին գրում է, որ քաղաքը 3 ամիս պաշարված մնաց, և հետո բնակչությունը Ամրի հետ պայմանագիր կնքեց 13 հազար դինար վճարելու պայմանով, սկներնաբար, որպես ռազմատուգանք, ամեն մի դպտի բնակիչ պետք է վճարեր ամեն տարի 2 դինար (*Al-Baladuri, Kitāb, 213*): 10-րդ դարի պատմիչ Տաբարին էլ, անդրադառնալով Ալեքսանդրիայի նվաճմանը, գրում է, որ Ամրը Բաբայուն քաղաքում հանդիպեց Եզիպտոսի պատրիարք Աբու Մարիամին մի քանի եպիսկոպոսների հետ, որոնք իրենց անձերի ապահովության համար նրանից ապահովության գիր խնդրեցին (*Al-Tabari, Tarikh al-rusul, IV, 2581/1*):

Ըստ Հովհան Նիկիտուսկու, ժամանակավոր զինադադարի վերաբերյալ պայմանագրի կնքվեց Ամրի և Կյուրեղ պատրիարքի միջև, որը նոր էր վերադարձել աքսորից: Այն բաղկացած էր 8 կետից և կնքվում էր 11 ամիս ժամկետով: Բնակիչները պարտավորվում էին գլխահարկ վճարել 2 դինարի չափով, թշնամական գործողություններ չձեռնարկել արաբների դեմ, իսկ վերջիններս չպետք է խառնվեին նրանց ներքին գործերին: Որպես պայմանագրի պայմանները կատարելու երաշխիք, բյուզանդական կողմը պարտավորվում էր որպես ռազմագերի արաբներին հանձնել 150 զինվոր և 50 քաղաքացու: Բյուզանդական ծովային նավատորմը, պետք է ծովում մնար, իսկ ցամաքային կայազորը՝ ամեն ամիս հարկ վճարեր: Այս պայմանները շատ նպաստավոր էին արաբների համար: Արաբները պարտավորվեցին մինչև 642թ.

աշունը չգրավել քաղաքը (*Chronique de Nicieu, 570-572*): Կյուրեղ պատրիարքի կողմից արաբների հետ նմանատիպ պայմանագրի կնքումը կարելի է բացատրել քաղաքում մի շարք ներքին խնդիրների առկայությամբ, որոնք պատրիարքը ցանկանում էր լուծել: Սակայն դա նրան չհաջողվեց, և 642թ. աշնանը արաբները մտան քաղաք: Քաղաքը գրավելուց հետո Ամրը, ըստ պատմիչների, չբարձրացրեց հարկի չափը, ձեռք չսովեց եկեղեցու ունեցվածքին, սակայն Հովհան Նիկիտուսկին նշում է վճարվող հարկի ծանրության մասին, որը վճարելու համար բնակիչները վաճառում էին իրենց երեխաներին:

Հետագայում Բյուզանդիայի Կոստանդ (741-775) կայսրը որոշեց վերադարձնել Եգիպտոսը և 645թ. 300 նավով մոտեցավ Ալեքսանդրիայի մատույցներին, սակայն Ամրին հաջողվեց դիմակայել հարձակումը և ետ մղել գրոհը:

Ալեքսանդրիան գրավելուց հետո, Ամրը տեղեկացրեց Օմար իբն ալ-Խատտաբ (634-644) խալիֆային, որ նա այստեղ ստացել է 4 հազար այգի 4 հազար բաղնիք 40 հազար հրեաների հետ, որոնք պետք է գլխահարկ վճարեին:

Իսկ Տաբարին հիշատակում է Ամրի կողմից Եգիպտոսի ողջ բնակչությանը տրված պայմանագրի մասին, որով ապահովություն էր տրվում բնակչության կյանքին, գույքին, խաչերին, երկրի ցամաքին և ծովին: Բնակիչները պարտավորվում էին գլխահարկ վճարել: Եթե երկրում ապրող ավազակները (ըստ երևույթին, դրանք այն բնակիչներն էին, որոնք պայքար էին մղում արաբների դեմ) ինչ-որ բան ձեռնարկեին արաբների դեմ, ապա բնակիչները պատասխանատվություն էին կրում դրա համար: Եթե Նեղոս գետը իր սահմանից նահանջեր, կպակասեր նաև բնակչության վրա դրված հարկի չափը: Այս պայմանները տարածվում էին նաև երկրում բնակվող նուբիացիների և հռոմեացիների վրա, եթե վերջիններս մտնեին այս հաշտության

մեջ: Նրանք պետք է օգնեին արաբներին, չխոչընդոտեին պահանջվող և ներկրվող առևտրին, որոշակի գլխաքանակով ձիեր և այլ կենդանիներ մատակարարեին արաբներին և այլն (*Tabari, Tarikh al-rusul, IV, 2588/1-2589/1*):

Տաբարին միակ հեղինակն է, որի պատմության մեջ հիշատակվում է ողջ Եգիպտոսի բնակչությանը տրված պայմանագրի տեսքով:

Քրիստոնյա պատմագիր Թեոփանես Խոստովանողը, Միքայել Ասորին իրենց պատմության մեջ ևս անդրադառնում են Եգիպտոսի նվաճմանը, հիշատակելով, որ Կյուրեղ պատրիարքը պայմանագիր էր կնքել արաբների հետ, որ Եգիպտոսի բնակիչները արաբներին վճարեին 12 հազար դինար (*Թեոփանես, Բյուզանդական աղբյուրներ, Դ, 47*) և որ 3 տարի շարունակ վճարելով այդ գումարը, նա Եգիպտոսը փրկեց ավերվածություններից (*Միքայել Ասորի, Շամանակագրություն, 308*):

Նշենք, որ մուսուլմանական աղբյուրները ավելի շատ են կենտրոնանում Բաբայուն, Ալեքսանդրիա քաղաքների նվաճման վրա և ավելի քիչ են անդրադառնում Եգիպտոսի մյուս քաղաքների և շրջանների գրավմանը:

Աբդ ալ-Հաքամը գրում է, որ Օմար իբն ալ-Խատտաբը ուներ մի արկղ, որում պահվում էին նրա բոլոր պայմանագրերը, այստեղ բացակայում էր պայմանագիրը եգիպտացիների հետ: Սակայն նա վկայակոչում է այլ աղբյուրներ, ըստ որոնց Եգիպտոսը նվաճվել էր խաղաղ ճանապարհով, և արաբները պարտավորվում էին չվճնդել դպտիներին իրենց տներից, չգերեվարել նրանց կանանց, չվնասել նրանց ծառերն ու հողերը, չբարձրացնել հարկերը (*Աճժ ալ-Պաքամ, Завоевание Египта, 105*): Ըստ պատմիչի, Օմար խալիֆայի հրամանով դպտի և քրիստոնյա բնակիչների վզերից պետք է կախեին կապարե կնիքներ, որոնցից պարզ էր դառնում, թե որ շրջանից էին նրանք և ինչ

հարկ պետք է վճարեին: Բնակչության վրա դրված հարկի չափը ենթակա էր փոփոխման, եթե հարկման ենթակա շրջանը բարգավաճում էր, ապա բնակչության վրա դրված հարկի չափը ավելանում էր, և եթե բնակչության թիվը նվազում էր, ապա հարկի չափը մնում էր անփոփոխ: Հաշվվեց նաև եկեղեցիներին, բաղնիքներին և այլ հաստատություններին պատկանող հողատարածքների չափը, որպեսզի դրանցից տարածքներ հատկացվեն արարներին:

Այս առումով նշենք, որ Աբդ ալ-Հաքամը անդրադառնում է նաև Եգիպտոսի բնակչության կողմից վճարման ենթակա գլխահարկի տեսակներին:

ա) գլխահարկ, որ գրանցվում էր յուրաքանչյուր ոնձից, բ) շրջանի, գյուղի բնակիչների կողմից վճարման ենթակա գլխահարկ: Ըստ պատմիչի, Օմար II-ը (717-720) գլխահարկ դրեց նաև մահացած դպտիների վրա, քանի որ նրանց կողմից վճարվելիք գլխահարկը մտնում էր տվյալ շրջանի բնակչության կողմից վճարվող հարկի մեջ, և անգամ մահը չէր ազատում նրանց այդ հարկից (*Абд ал-Хакам, Завоевание Египта, с. 107*): Օմար II-ը գլխահարկից ազատեց այն դպտիներին, որոնք իսլամ էին ընդունել:

Եգիպտոսի նվաճումից հետո Սմր գորավարը նշանակվեց տեղի կառավարիչը և երկրում ամրապնդեց իր իշխանությունը, հռոմեացիներին հարկահավաքներ նշանակեց: Հետագայում Օմար իբն ալ-Խատտաբ իսլաֆան, ըստ պատմիչների, եկավ այն համոզման, որ Սմրը Եգիպտոսում չափից շատ լիազորություններ ուներ և շատ էր հարստացել: Խալիֆան Եգիպտոսը բաժանեց երկու փոխարքայությունների և Վերին Եգիպտոսի կառավարիչ նշանակեց Աբդալլահ իբն Սաադին:

Հյուսիսային Աֆրիկայում հաջորդ կարևոր քայլը եղավ 651-652թթ. դեպի Նուբիա արշավանքը Աբդալլահ իբն Սաադի գլխավորությամբ: Այն ավարտվեց պատերազմի դադարեցման պայմանով,

նուբիացիները ամեն տարի որպես նվեր պետք է տային 300 ստրուկ, իսկ դրա դիմաց արաբները պարտավորվում էին ուտելիք մատակարարել, չհարձակվել միմյանց վրա և այլն: Մուսուլման պատմիչները նշում են, որ այս մասին պայմանագիր չի կնքվել, այլ եղել է զինադադար (*Al-Baladuri Kitab, 234-236*):

Այսպիսով, արաբներին հաջողվեց հեշտորեն նվաճել Եգիպտոսը, և դա բացատրվում է այն հանգամանքով, որ այդ երկրի բնիկները՝ ղպտիները, երկակի ճնշման էին ենթարկվում բյուզանդացիների կողմից, բացի ծանր հարկեր վճարելուց, նրանք ենթարկվում էին նաև կրոնական հալածանքների: Եգիպտոսում կարևոր վարչական պաշտոնները զբաղեցնում էին բյուզանդացիները, որոնք ծանր հարկերում ճնշում էին ղպտիներին: Դրա համար էլ վերջիններս արաբ զինվորներին դիմավորեցին որպես ազատատարների և օգնեցին նրանց ռազմական գործողությունների ժամանակ:

Եվ, իսկապես, մի քանի տասնյակ շարունակ արաբական տիրապետությունը Եգիպտոսում ավելի տանելի էր, քան բյուզանդականը. հարկերը չբարձրացվեցին, կրոնական հալածանքները դադարեցվեցին: Երկրի մայրաքաղաքը դարձավ Ֆուստատը, որտեղ ղպտի բնակչության առկայության ապացույցն էր քաղաքի ղպտիների եկեղեցին: Այս կապակցությամբ Գ.Հովհաննիսյանը գրում է, որ ղպտիները մեծ օգնություն են ցույց տվել արաբներին և «ի փոխարինութիւն այդ ծառայութեանց, Ամրուն ճանչեցավ ղպտիներու պատրիարքութիւնը, անոր իրաւասութեան ենթարկելով բոլոր եկեղեցիները և անոր հասոյթները» (*Հովհաննիսյան, 1937, 109*):

7-րդ դարի 2-րդ կեսին Արաբական խալիֆայության փաստական իշխանությունը հաստատվեց Եգիպտոսում, որտեղ հետագայում նպաստավոր պայմաններ ստեղծվեցին մի շարք արաբամուսուլմանական պետությունների կազմավորման և զարգացման համար:

**ЗАВОЕВАНИЕ ЕГИПТА ВО ВРЕМЯ ПРАВЛЕНИЯ
ХАЛИФА ОМАРА ИБН АЛЬ-ХАТТАБА В ХРИСТИАНСКОЙ И
МУСУЛЬМАНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ (634-644)**

Резюме

Գայանե Մկրտումյան
gmkrtumyan@ysu.am

Ключевые слова: Арабское вторжение, достижение силой меча, прекращение огня, мировое соглашение, военный штраф, религиозное преследование, плата налога на голову.

В статье материалом исследования стало завоевание Египта во 2-ой половине 7-го века во время правления Халифа Омара Ибн аль-Хаттаба по христианским и мусульманским источникам. Сопоставляя разные источники была сделана попытка представить полную картину завоевания Египта, также ссылаясь на вопросы налоговой политики в стране со стороны арабов.

**THE CONQUEST OF EGYPT DURING THE REIGN OF
KHALIFA OMAR IBN AL-KHATTAB IN CHRISTIAN AND
MUSLIM HISTORIOGRAPHY (634-644)**

Summary

Gayane Mkrumyan
gmkrtumyan@ysu.am

Keywords: Arab invasion, achievement by force of the sword, truce, peace treaty, military fine, religious persecution, a tax on the head.

In the article, the study material was the conquest of Egypt in the second half of the 7th century during the reign of Khalifa Omar Ibn al-Khattab on Christian and Muslim sources. Comparing different sources, an attempt was made to present a complete picture of the conquest of Egypt, also referring to the issues of the country's tax policy by the Arabs.

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. *Абд ал-Хакам Завоевание Египта = Ибн Абд ал-Хакам Абд ар Рахман, Завоевание Египта, ал-Магриба и ал-Андалуса. Перевод с арабского, предисловие и примечания С. Певзера, издательство “Наука”, Москва, 1985.*

2. *Al-Baladurī Kitāb = Al-imām Aby al-Hasan al-Baladurī, Futūh al-Buldān, maktabatu “Hilāl” Bairut, 1983.*

3. *Al-Tabarī, Tarikh al-rusul, IV=Ibn Jáafar Muhammad Jarir al-Tabarī, Tarikh al-rusul wa al-mulūk, IV, dar al-ma'arif, al-Kahira, 1977.*

4. *Chronique de Nicou=Chronique de Jean éveque de Niciou, Texte éthiopien, pulie et traduit par H. Lotenberg, Paris, 1883.*

5. *Թեոփանես, Բյուզանդական աղբյուրներ, Դ=Թեոփանես Խոստովանոյ, Բյուզանդական աղբյուրներ, Դ, թարգմ. Հ. Բարթիկյանի (Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, 13), ՀՄՄՀ, ԳԱ, Երևան, 1983:*

6. *Միքայել Ասորի, Ժամանակագրություն= Ժամանակագրութիւն Տեառն Միքայէլի Ասորոյ պատրիարքի, տպ. Ս. Յակովբեանց, ՅԵրուսաղէմ, 1871:*

7. *Խալիֆա իբն Խայատ, Արար մատենագիրներ = «Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին», 16, արաբական աղբյուրներ: Գ. Արար մատենագիրներ, Թ-Ժ դարեր, ներածությունը և բնագրերից թարգմանությունը՝ Ա.Տեր-Ղևոնդյանի, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 2005:*

8. *Большаков О.(2002) История Халифата, т.2, Эпоха великих завоеваний (633-656), Москва, “Восточная литература”.*

9. *Հովհաննիսյան Գ., (1937) Եգիպտոսի պատմութիւնը սկիզբէն մինչև մեր օրերը, Կահիրե, տպ. Հ.Փափազյան:*